

Wojciech Materski

<https://orcid.org/0000-0002-2040-362X>

Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk

Od dyplomacji do konfrontacji. Z genezy sowieckiej agresji na Finlandię w 1939 r.

Abstrakt: Finlandia była jednym z europejskich mniejszych państw opierających swoje bezpieczeństwo na systemie Ligi Narodów, jak też układach regionalnych. Starła się nade wszystko utrzymać poprawne stosunki ze Związkiem Sowieckim, oparte na traktacie pokojowym z Tartu z 1920 r. Broniła się przed podejmowanymi przez Moskwę próbami osłabienia jego ustaleń, narzucenia rozwiązań ograniczających jej suwerenność. Takimi najdalej idącymi były żądania terytorialne, jak też zgody na rozmieszczenie na terytorium kraju garnizonów Armii Czerwonej, celem jakoby wzmocnienia jego bezpieczeństwa. W warunkach dokonanego przez Sowiety i III Rzeszę podziału stref wpływów (pakt Ribbentrop-Mołotow) skończył się etap presji dyplomatycznej, zaczęła otwarta agresja.

Słowa kluczowe: Finlandia, bezpieczeństwo, polityka neutralności, pakt Ribbentrop-Mołotow, agresja, wojna zimowa, ekspansja sowiecka.

Abstract: Finland was one of the smaller European states basing their security on the League of Nations system as well as regional systems. Above all, it tried to maintain proper relations with the Soviet Union, based on the 1920 Peace Treaty of Tartu. Finland defended itself against Moscow's attempts to weaken its arrangements and impose solutions limiting Finnish sovereignty. The most far-reaching were territorial demands, as well as the demand to grant permission to deploy Red Army garrisons on the territory of the country, supposedly to strengthen its security. After the division of spheres of influence made by the Soviets and the Third Reich (the Molotov-Ribbentrop Pact), the stage of diplomatic pressure ended, and open aggression began.

Key words: Finland, security, policy of neutrality, Molotov-Ribbentrop Pact, aggression, Winter War, Soviet expansion.

W drugiej połowie lat trzydziestych do konfliktów podważających stabilność ładu wersalskiego dochodziło permanentnie. W tej sytuacji państwom średniej wielkości coraz trudniej przychodziło realizować politykę zagraniczną, opartą na zasadzie zachowania terytorialnego *status quo*, skoncentrowaną na poszerzaniu gwarancji go bezpieczeństwa.

W szczególnie trudnej sytuacji znajdowała się Finlandia mająca traumatyczne doświadczenia wynikające z sąsiedztwa totalitarnego mocarstwa ideologicznego – Związku Sowieckiego¹. Helsinki po 1922 r. opierały swą politykę bezpieczeństwa na systemie powszechnych gwarancji – Lidze Narodów. Konsekwentnie unikały angażowania się w bilateralne bądź też regionalne rozwiązania forsowane przez Polskę (Związek Bałtycki, wschodnie Locarno) czy Związek Sowiecki (protokół Litwinowa, gwarancje jednostronne). Dopiero po remilitaryzacji Nadrenii i Anchlussie Austrii, w warunkach narastającego niebezpieczeństwa konfliktu na szeroką skalę, w fińskiej polityce zagranicznej zaczęto brać pod uwagę orientację na stworzenie regionalnej strefy neutralnej obejmującej tzw. państwa północne². Polityka ta była w kolizji z dążeniem Moskwy do uzależnienia państw tego regionu, zmuszenia ich, by przyjęły dla obrony swego bezpieczeństwa pomoc w postaci eksterytorialnych garnizonów Armii Czerwonej³.

Dla „wzmocnienia” tej oferty Sowietów na granicy z Finlandią mnożyli incydenty, sabotowali pracę wyznaczonych do ich bieżącego rozsądzania komisarzy granicznych. Wszystko zapewne po to, by uświadomić broniącym się przed takim wsparciem Finom, że wejście Armii Czerwonej na sąsiednie terytoria nie przedstawia większego problemu⁴. Jednakże Finlandia, podobnie jak republiki bałtyckie, bardziej obawiała się takiej pomocy niż ewentualnej agresji niemieckiej. Podzielała opinię władz polskich, iż raz wkroczywszy na „bronione” terytorium, wojska te już z niego nie ustąpią⁵.

Rozbudowaną ofertę „pomocy wojskowej” Moskwa dość obcesowo przedstawiła Helsinkom w kwietniu 1938 r.⁶ Co znamienne, wystąpił z nią nie pełnomocny przedstawiciel dyplomatyczny (połpred) w Finlandii Władimir Dieriewianskij, ale agent tajnych służb, działający pod przykryciem drugiego

¹ Por. W. Materski, *Problem rozgraniczenia Sowietów z Finlandią, 1917–1922*, „Dzieje Najnowsze” 2018, nr 4, s. 5–30.

² T. Vihavainen, *Wnieszniaja politika Finlandii*, w: *Zimniaja wojna 1939–1940*, kn. 1: *Političeskaja istorija*, red. O.A. Rzeszewskij, O. Vehviläinen, Moskwa 1999, s. 58–59.

³ O.N. Ken, A.I. Rupasow, *Moskwa i strany Baltii: Opyt wzaimootnoszenij 1917–1939 gg.*, w: *Strany Baltii i Rossija: obszczestwa i gosudarstwa*, red. D.Je. Furman, E.G. Zadorożniuk, Moskwa 2002, s. 249–256.

⁴ Por. np.: *Dokumenty wnieszniej politiki*, t. XXI: *1 janwaria – 31 diekabria 1938 g.*, Moskwa 1977, dok. 8, 22, 25, 71, 258, 265, 271, 274, 293, s. 28 i n.

⁵ Obszernie o polskiej polityce wobec Sowietów w ostatnim dwuleciu przed wojną zob. M. Kornat, *Polityka zagraniczna Polski 1938–1939. Cztery decyzje Józefa Becka*, Gdańsk 2012.

⁶ V. Tanner, *The Winter War. Finland against Russia 1939–1940*, Stanford 1957, s. 3–4; A. Kastory, *Finlandia w polityce mocarstw 1939–1940*, Kraków 1993, s. 8–11.

sekretarza sowieckiego przedstawicielstwa dyplomatycznego w Helsinkach, Kin Jarcew⁷. W rozmowie z ministrem spraw zagranicznych Rudolfem Holstim przedstawił warunki, na jakich Finlandia może otrzymać sowieckie gwarancje, skutecznie zabezpieczające ją przed agresją ze strony III Rzeszy⁸. Ich podstawą byłby dwustronny pakt o pomocy wzajemnej, określający zakres i formy sowieckiej pomocy dla Finlandii, ekonomicznej i w asortymencie wojskowym oraz tryb funkcjonowania na jej terytorium ufortyfikowanych sowieckich baz wojskowych (na wyspie Suursaari⁹). Jak zapewniał, w warunkach zażegnania niebezpieczeństwa wojny bądź po jej zakończeniu wojska te byłyby wycofane do Związku Sowieckiego. Jarcew zasugerował też możliwość wspólnego ufortyfikowania Wysp Alandzkich, a więc złamania zasady ich neutralizacji¹⁰. Ofertę tę, którą Jarcew powtórzył w rozmowach z premierem Aimo Cajanderem i ministrem finansów Väinö Tannerem, władze fińskie co prawda odrzuciły¹¹, ale w późniejszym czasie dały mu do zrozumienia, iż podczas planowanych na grudzień 1938 r. rozmów delegacji gospodarczych obu państw w Moskwie mogą zająć stanowisko „bardziej elastyczne”.

Grudniowe rokowania prowadzone przez przedstawicieli fińskiego resortu spraw zagranicznych z komisarzem ludowym handlu zagranicznego Anastasem Mikojanem niewiele wniosły¹². Finowie usiłowali powiązać w nich sprawę ewentualnego oddania stronie sowieckiej bazy na wyspie Suursaari ze zgodą Moskwy na ufortyfikowanie Wysp Alandzkich, ale Mikojan odmówił dyskusji na takiej płaszczyźnie¹³. Postulat Helsinek wynikał z faktu, iż w styczniu 1939 r. rządowi Finlandii i Szwecji udało się porozumieć w kwestii umocnienia

⁷ Boris Rybkin (właśc. Boruch Rywkin), akredytowany w Helsinkach jako „dyplomata Kin Jarcew”, był w rzeczywistości rezydentem kontrwywiadu OGPU/NKWD. Zob. *Służba wnieszniej razwiedki*, <http://svr.gov.ru/history/rybkin.htm> (dostęp: 18 IV 2018). Podczas rozmowy, która miała miejsce w tymże czasie między połpredem Dieriewianskim a ministrem Holstim, nie padło ani jedno słowo co do tej oferty. *Dokumenty wnieszniej politiki...*, t. XXI, dok. 138, s. 206–208.

⁸ Jak przekonywał Jarcew, w wypadku przygotowywanego ataku III Rzeszy na ZSRR Wehrmacht zająłby terytorium Finlandii, by wykonać z niego wspomagające ten atak „boczne uderzenie”.

⁹ Największa wyspa w Zatoce Fińskiej, na południowy zachód od Viipuri (Wyborga), 40 km od brzegów Finlandii. Utworzenie na niej sowieckiej bazy wymagało wysiedlenia ponad 2 tys. mieszkających tam Finów.

¹⁰ Rada Ligi w konwencji z czerwca 1921 r. przesądziła o przynależności Alandów do Finlandii na zasadach szerokiej autonomii i wieczystej neutralizacji. „League of Nations Official Journal”, IX 1921, nr 3, s. 692; *Société des nations. Actes de la Conférence relative à la non-fortification et à la neutralization des îles d’Aland*, Genève 1921. Zob. też: S. Sierpowski, *Liga Narodów. Powstanie, organizacja i zasady działania*, Poznań 1984, s. 160.

¹¹ T. Vihavainen, *Wnieszniaja politika Finlandii...*, s. 59–60.

¹² V. Tanner, op. cit., s. 12–13; A. Kastory, op. cit., s. 12.

¹³ J. Suomi, *Talvisodan tausta. Neuvostolitto Suomen ulkopolitikkas. 1937–1939*, Helsinki 1973, s. 203–208, za: T. Vihavainen, *Wnieszniaja politika Finlandii...*, s. 61.

obronności tych wysp na wypadek konfliktu ogólnoeuropejskiego¹⁴. Do ich fortyfikacji potrzebna była jednak co najmniej zgoda Związku Sowieckiego, jako że wymagało to dokonania korektury w konwencji alandzkiej Ligi Narodów z 1921 r. Z uwagi na pozostanie stron przy swoich stanowiskach ta runda rokowań już na wstępie zakończyła się więc niepowodzeniem.

Wkrótce postulaty, a właściwie żądania sowieckie poszły znacznie dalej. Ujawniły się podczas zainaugurowanych w Moskwie 4 III 1939 r. rokowań w kwestii zawarcia traktatu handlowego, bardzo ważnego dla gospodarki fińskiej. Jak można by się spodziewać, dla Sowietów problematyka ta była wtórna w stosunku do porozumienia w sprawach politycznych, o czym już wcześniej uprzedził stronę fińską półpred w Helsinkach Dieriewianskij¹⁵. Następnego dnia obrad wicekomisarz spraw zagranicznych Maksim Litwinow w rozmowie z posłem fińskim w Moskwie Aarno Yrjö-Koskinenem postawił wprost *unctim* między trwałym uregulowaniem spraw handlowych a zgodą rządu fińskiego na wydzierżawienie Sowietom na 30 lat nie tylko wyspy Suursaari, ale też sąsiednich wysp w Zatoce Fińskiej – Lavansaari, Tytärsaari (Suur – dużej) i Seiskari¹⁶. Zaskoczony dyplomata poprosił o przerwę w obradach, by móc przekonsultować zaistniały stan rzeczy z centralą.

8 marca Yrjö-Koskinen poinformował Litwinowa, iż strona fińska nie może przyjąć oferty, bowiem wyspy stanowią integralną część terytorium państwa i są gęsto zaludnione¹⁷. Litwinow skwitował to stwierdzeniem, że nie traktuje odpowiedzi jako ostatecznej i podejmie rokowania innym kanałem. Po kilku dniach rzeczywiście zwrócił się do przebywającego w Helsinkach dyplomaty Borisa Szejna, byłego półpreda w Helsinkach (1932–1934), by skontaktował się „z kim wypada i ponowił ofertę sowiecką”¹⁸.

Rozmówcami Szejna byli wiodący ministrowie: spraw zagranicznych Eljas Erkko, finansów Väinö Tanner, obrony Juho Niukkanen, oświaty Mandi Hannula, a także premier Aimo Cajander, co świadczyło o wyjątkowo poważnym podejściu strony fińskiej do tego sondażu¹⁹. Dyplomata sowiecki proponował już nie dzierżawę wysp w Zatoce Fińskiej, ale wymianę terytoriów państwowych: przejęcie przez ZSRR czterech wymienionych w poprzedniej

¹⁴ R. Pullat, *Stosunki polsko-fińskie w okresie międzywojennym*, tłum. z fiń. M. Galińska, Warszawa 1998, s. 69.

¹⁵ „Cały problem z nawiązywaniem z ZSRR relacji gospodarczych zamyka się w tym, iż u nas zwykle starają się kwestie ekonomiczne wiązać z politycznymi”. *Dokumenty wnieszonej polityki. 1939 god.*, t. XXII, kn. 1: *1 janwaria – 31 augusta 1939 g.*, Moskwa 1992, dok. 100, s. 145 (w rozmowie z ministrem finansów Tannerem).

¹⁶ *Ibidem*, dok. 119, s. 163; V. Tanner, *op. cit.*, s. 13–14.

¹⁷ *God krizisa 1938–1939*, t. I: *29 sentjabria 1938 g. – 31 maja 1939. Dokumenty i materialy*, Moskwa 1990, dok. 174, s. 84.

¹⁸ *Dokumenty wnieszonej polityki. 1939 god...*, kn. 1, dok. 132, s. 176.

¹⁹ *Zob. God krizisa...*, t. I, dok. 180 (rozmowa z Erkko), 181 (rozmowa z Tannerem).

ofercie wysp w zamian za oddanie Finlandii anektowanych w 1920 r. gmin w Karelii Wschodniej: Repoli (Rieboły) i Porajärvi (Porosozierska). Zapewniał zaskoczonych rozmówców, iż Związek Sowiecki nie zamierza fortyfikować tych wysp, a jedynie wykorzystywać je jako „punkty obserwacyjne”. W sprawie tej natarczywie ponawianej oferty premier Cajander zwołał 15 marca posiedzenie gabinetu kryzysowego („wąski gabinet”). Uznano, iż nawet podjęcie dyskusji na temat oferty sowieckiej, będącej *de facto* zamachem na suwerenność Finlandii, może doprowadzić do upadku gabinetu. Takiej odpowiedzi udzielił premier sowieckiemu dyplomacie²⁰.

Sztejn ostrzegł bez ogródek, iż powtórne odrzucenie „przyjacielskiej oferty” wyrwie w Moskwie „przygnębiające wrażenie” i potraktowane zostanie jako „zatrzaśnięcie drzwi do przyjacielskich rozmów”²¹. Reakcją na to oświadczenie była zapewne sugestia ministra finansów Tannera, który w trakcie kończącego turę rozmów Sztejna spotkania zasugerował (*połnamiok*) możliwość dalszych pertraktacji w wypadku ograniczenia żądań sowieckich do dwóch wysp: Lavansaari i Seiskari, rzeczywiście leżących w pobliżu Leningradu i z tego względu istotnych dla jego bezpieczeństwa²².

Następnego dnia Sztejn otrzymał z Moskwy skorygowane pełnomocnictwa dopuszczające oddanie w Karelii Wschodniej terenów poszerzonych w stosunku do wcześniejszej oferty o bogate lasy sosnowe i świerkowe – wariantowo albo 79 km kw. na wschód od stacji kolejowej Kaltimo, albo 84 km kw. na północny wschód od stacji kolejowej Nurmes. Jak informował Litwinow, powierzchniami byłyby to ok. dwukrotnie więcej niż łączna powierzchnia czterech wysp w Zatoce Fińskiej²³. Sądząc z charakteru tej korekty, Sowieci w marcu 1939 r. przestali podbijać stawkę i rzeczywiście zaczęli dążyć do porozumienia – trudnego dla Helsinek, ale teoretycznie możliwego.

Do oferty wymiany terytoriów powrócono na kończącym helsińską turę rozmów Sztejna spotkaniu z Erkko 24 marca. Minister powtórzył raz jeszcze, iż rząd fiński nie może posunąć się do działań narażających prestiż państwa. Jedynie gotów rozważyć wymianę dwu wcześniej wskazanych wysp na kompensację w Karelii Wschodniej, której zakres byłby przedmiotem rokowań, oraz liczy na notę gwarantującą trwałość *status quo* po tej wymianie. Zapewnił zarazem, iż Finlandia zobowiązuje się bronić swego terytorium przed wszelką agresją, a więc w kwestii wysp w Zatoce Fińskiej nie ugnie się także pod naciskiem Niemiec, nie zawrze żadnego porozumienia, które by było niezgodne z jej neutralnością²⁴. Wypowiedź ta oznaczała zarazem, iż Finlandia nie podejmie szwedzkiej oferty wspólnego ufortyfikowania Wysp

²⁰ *Dokumenty wniezionej polityki. 1939 god...*, kn. 1, dok. 141, s. 190–192.

²¹ *Ibidem*, s. 191.

²² *Ibidem*, dok. 148, s. 199–200.

²³ *Ibidem*, dok. 152, s. 204. Poblizie stacji kolejowych podnosiło wartość terenu z uwagi na łatwość transportu pozyskiwanego zeń drewna.

²⁴ *Ibidem*, dok. 173, s. 224–225.

Alandzkich, którą Sowieci traktowali jako wymierzoną przede wszystkim w bezpieczeństwo Leningradu i Kronsztadu²⁵.

Na tym rozmowy sondażowe Szejtina w Helsinkach dobiegły końca²⁶. Ich wynik kierownictwo sowieckie zinterpretowało jako sygnał, iż uzależnienie militarne Finlandii za pomocą presji dyplomatycznej może okazać się nieskuteczne. Tym samym oddalała się strategiczna kwestia sowietyzacji Finlandii, trudna do osiągnięcia bez wkroczenia na jej terytorium Armii Czerwonej, co byłoby sprzeczne z całą linią propagandową po wejściu Sowietów do Ligi Narodów (1934 r.), kreującą ZSRR na obrońcę międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa (wszechobecny slogan o *Bor'bie za mir*). Niemniej szef Komisariatu Ludowego Obrony Kliment Woroszyłow przekazał dowództwu Leningradzkiego Okręgu Wojskowego poufny rozkaz dokonania przeglądu wojsk pod kątem uderzenia na Estonię i Finlandię, którego pretekstem – w warunkach spodziewanego międzynarodowego konfliktu zbrojnego – byłby „apel proletariatu tych państw o bratnią pomoc”. W założeniach opracowanych w czerwcu 1939 r. przyjmowano, że w wypadku konfliktu z III Rzeszą Finlandia wystąpi po jej stronie i bezpośrednio zagrozi Leningradowi²⁷.

Pierwszym jawnym następstwem fiaska sondażu podjętego przez Szejtina było wygaszenie bilateralnych rokowań handlowych w Moskwie, co od razu dotkliwie odbiło się na gospodarce fińskiej. W następstwie stosunki wzajemne znalazły się na czas dłuższy w stanie zamrożenia. Moskwa włączyła się do gry w większej skali, gry, której następstwem był wybuch II wojny światowej.

Postulat konieczności skorygowania granicy sowiecko-fińskiej postawiono w trakcie brytyjsko-francusko-sowieckich rokowań wojskowych w Moskwie w sierpniu 1939 r. Jedną z diskutowanych podczas nich kwestii stanowił swego rodzaju protektorat trzech mocarstw nad wschodnią częścią regionu bałtyckiego – celem zabezpieczenia go przed agresją III Rzeszy. W koncepcji Moskwy do podjęcia odpowiednich działań niezbędna była akceptacja przez trzy państwa definicji tzw. agresji pośredniej, pozwalającej pospieszyć z pomocą wojskową zagrożonemu państwu regionu, niezależnie od jego na to zgody. Propozycję odpowiedniego protokołu w kwestii *de facto* trójstronnego protektoratu władze sowieckie przesyłały do Londynu i Paryża na początku

²⁵ T. Vihavainen, *Wnieszniaja politika Finlandii...*, s. 52–64. W styczniu 1939 r. Helsinki i Sztokholm podpisały nawet w tej kwestii wstępne porozumienie, ale nie decydowały się na jego realizację bez zgody ZSRR.

²⁶ Zaczęły się natomiast tajne narady w Moskwie z udziałem sekretarza Komitetu Wykonawczego Kominternu Kuusinena, na których wypracowywano „scenariusz” rozwiązania tzw. kwestii fińskiej, przez co rozumiano „przeciwuderzenie w razie prowokacji ze strony fińskich sił zbrojnych”. K. Mierieckow, *Pół wieku w mundurze*, tłum. z ros. C. Czarnogórski, F. Czuchrowski, Warszawa 1971, s. 194–195. Rozpoczęto też działania celem przygotowania społeczeństwa Finlandii na wypadek „zmian rewolucyjnych”. *Komintiern i Finlandia 1919–1943*, red. N.S. Lebidiewa, K. Rentoly, T. Saarely, Moskwa 2003, dok. 110, s. 270–281.

²⁷ *Ibidem*, s. 187–191. Por. S. Dębski, *Między Berlinem a Moskwą. Stosunki niemiecko-sowieckie 1939–1941*, Warszawa 2003, s. 259–261.

lipca 1939 r., wskazując w jego pierwszym punkcie wprost republiki bałtyckie i Polskę²⁸. Członek delegacji sowieckiej, wicekomisarz ludowy obrony Boris Szaposznikow tę pomoc dla zagrożonego „agresją pośrednią” regionu przedstawiał jako zajęcie przez flotę wojenną Wielkiej Brytanii, Francji i Związku Sowieckiego szeregu wysp i portów bałtyckich, w ich liczbie także fińskich²⁹. Porozumienia, jak wiadomo, nie osiągnięto, ale fakt zgody mocarstw na przedmiotowe traktowanie państw regionu, w ich liczbie Finlandii, był nie bez znaczenia dla dalszych poczynań władz sowieckich.

W kluczowym dla przedednia wojny porozumieniu, tajnym protokole dodatkowym do sowiecko-niemieckiego paktu o nieagresji z 23 VIII 1939 r., tzw. paktu Ribbentrop-Mołotow, agresorzy uzgodnili, iż Finlandia znajdzie się w sowieckiej strefie dominacji³⁰. Pozostawała tylko kwestia, kiedy i w jakiej formie dojdzie do zrealizowania tego zapisu, czy wystarczy presja dyplomatyczna, czy też nastąpi to, co w wypadku Polski – agresja zbrojna. Wobec narastającego zagrożenia izolowana dyplomatycznie Finlandia nie miała szans na zachowanie *status quo*.

Informacja o dotyczącym Finlandii punkcie tajnego protokołu dotarła do Helsinek w ciągu kilku dni. Przyjęto ją z rezerwą, jako że przekazana została z Waszyngtonu bez podania źródła³¹. Trudno na marginesie nie poczynić gorzkiej refleksji, iż tzw. wielkie demokracje zachodnie uznały za celowe ostrzec właśnie Finlandię, a nie w większym stopniu zagrożoną Polskę³².

Dowództwo sowieckiej Bałtyckiej Floty Wojennej 4 września poinformowane zostało, iż ma przygotować się na wypadek dojścia na Przesmyku Karelskim bądź w Zatoce Fińskiej do działań bojowych, do związanej z tym konieczności desantu na wyspach Lavansaari, Seiskari i obu Tytärsaari (Pien i Suur – mała i duża). Kroki te określono jako niezbędne przeciwdziałanie,

²⁸ A także Belgię, Grecję, Holandię, Rumunię, Turcję i Szwajcarię. *SSSR w bor'bie za mir nakanunie wtoroj mirowoj wojny. (Sientiabr' 1938 g. – awgust 1939 g.). Dokumenty i materiały*, Moskwa 1971, dok. 367, s. 486–487.

²⁹ *Ibidem*, s. 575–576.

³⁰ „1. Na wypadek terytorialno-politycznego przekształcenia terenów wchodzących w skład państw bałtyckich (Finlandia, Estonia, Łotwa, Litwa), północna granica Litwy tworzy zarazem granicę sfery interesów Niemiec i ZSRR”. *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. I: *Jeńcy nie wypowiedzianej wojny sierpień 1939 – marzec 1940*, Warszawa 1995, dok. 2, s. 66.

³¹ O. Manninen, N.I. Barysznikow, *Pieriegowory osieniu 1939 goda*, w: *Zimniaja wojna...*, s. 115.

³² Sekretarz ambasadora III Rzeszy w Moskwie Hans von Herwarth poinformował 24 września o treści tajnego protokołu pierwszego sekretarza Ambasady Stanów Zjednoczonych w Moskwie Charlesa Bohlena. Ambasada natychmiast przekazała tę informację szefowi Departamentu Stanu Cordellowi Hullowi, a ten szefowi Foreign Office Edwardowi Woodowi, hr. Halifax. Paryż pozyskał ją z dwóch źródeł – z Londynu oraz z Ambasady Francji w Berlinie („przeciek” z Kancelarii Rzeszy). Por. Ch.E. Bohlen, *Witness to History. 1929–1969*, London 1973, s. 82–83; H. von Herwarth, *Między Hitlerem a Stalinem. Wspomnienia dyplomaty i oficera niemieckiego 1931–1945*, tłum. E.C. Król, Warszawa 1992, s. 261–261. Uderza w tej ostatniej relacji to, że znający „z pierwszej ręki” tekst dokumentu Herwarth pisał, iż „o Finlandii [w nim] nie wspomniano”.

by nieprzyjaciel nie zajął strategicznych pozycji u wybrzeży ZSRR, na terytoriach Estonii i Finlandii. Zaznaczono zarazem, iż „z uwagi na neutralność Finlandii do opanowania tych wysp wymagana będzie specjalna zgoda rządu”³³. Podjęte bezzwłocznie w Okręgu Leningradzkim działania, m.in. wzmacnianie stacjonujących tam jednostek Armii Czerwonej rezerwistami, nie uszły uwagi dyplomatów fińskich. Ambasador Yrjö-Koskinen bezzwłocznie zwrócił się do wicekomisarza ludowego spraw zagranicznych Władimira Potiomkina z pytaniem o przyczyny podjętych kroków³⁴.

Wyjaśnienia sowieckie w tej kwestii zawierała nota przesłana 17 września Ambasadzie Suomi w Moskwie. Komisariat Ludowy Spraw Zagranicznych zapewniał w niej, iż Związek Sowiecki w stosunku do Finlandii przestrzegać będzie „polityki pokojowej, w duchu neutralności”³⁵. Niejako w rewanżu w nieoficjalnych wypowiedziach, których pośrednim adresatem była – co oczywiste – Moskwa, minister Erkko stwierdził, iż Finlandia gotowa jest rozpatrzyć kwestię przekazania Sowiecom dwóch wysp w Zatoce Fińskiej, rozumiejąc sygnalizowaną przez nie potrzebę wzmocnienia bezpieczeństwa Leningradu³⁶. Ten nastrój względnego optymizmu skończył się wraz z dotarciem do Helsinek informacji o zawarciu 28 września sowiecko-niemieckiego traktatu o Granicy i Przyjaźni. Zważywszy na posiadaną wiedzę o tajnym protokole do paktu Ribbentrop-Mołotow, władze fińskie nie mogły mieć złudzeń, iż utrwała on miejsce ich państwa w sowieckiej strefie dominacji, że „Niemcy sprzedały Finlandię”³⁷.

Koleją rzeczy podobną do postępowania z pozostałymi republikami bałtyckimi, 5 października komisarz Wiaczesław Mołotow wezwał ambasadora Yrjö-Koskinena i „bezzwłocznie zaprosił” do Moskwy fińskiego ministra spraw zagranicznych dla „omówienia aktualnych kwestii stosunków sowiecko-fińskich”³⁸. Zdając sobie sprawę z powagi sytuacji, następnego dnia Helsinki ogłosiły mobilizację rezerwistów i stan najwyższej gotowości w strefie przygranicznej³⁹. Podjęto gorączkowe konsultacje dyplomatyczne z Londynem i Berlinem, z obu kierunków słysząc radę, by nie ulegać przemocy, a ze strony brytyjskiej nawet zapewnienie „gwarancji niepodległości Finlandii”⁴⁰.

³³ W.N. Barysznikow, *Ot prochlądnoho mira k zimniej wojnie: Wostocznaia politika Finlandii w 1930-je gody*, Sankt Pietierburg 1997, s. 222.

³⁴ *Dokumenty wnieszniej politiki. 1939 god...*, t. XXII, kn. 2: *1 sientjabria – 31 diekabria 1939 g.*, Moskwa 1992, dok. 569, s. 63–64. Zob. też: O. Manninen, N.I. Barysznikow, *Pieriegowory osieniu 1939 goda...*, s. 114.

³⁵ V. Tanner, op. cit., s. 19.

³⁶ A. Kastory, op. cit., s. 21.

³⁷ *Ibidem*, s. 23.

³⁸ *Dokumenty wnieszniej politiki. 1939 god...*, t. XXII, kn. 2, dok. 664, s. 165–166.

³⁹ Ze strefy zaczęto ewakuować ludność cywilną. Mobilizacja sześciu brygad czasu wojny i ich dyslokowanie na pozycje miało zostać zakończone do 23 października i do tej daty postanowiono przeciągać sprawę rokowań. O. Manninen, N.I. Barysznikow, *Pieriegowory osieniu 1939 goda...*, s. 117.

⁴⁰ Złożył je w imieniu rządu brytyjskiego ambasador w Helsinkach Thomas Snow. *Dokumenty wnieszniej politiki. 1939 god...*, t. XXII, kn. 2, dok. 670, s. 171.

Dwa dni po przekazaniu zaproszenia Mołotow ponownie wezwał Yrjö-Koskinena i w sposób obcesowy domagał się od niego wyjaśnienia, dlaczego nie ma na nie żadnej reakcji⁴¹. Po kilku godzinach minister spraw zagranicznych Erkkö poinformował sowieckie przedstawicielstwo dyplomatyczne w Helsinkach, że delegacja fińska jest kompletowana, ale że będzie ona na niższym szczeblu. Zarazem nie zostanie zaopatrzona w pełnomocnictwa do podpisania z rządem sowieckim układu na wzór tych z pozostałymi republikami bałtyckimi, bowiem jego zawarcie okazałoby się sprzeczne z przestrzeganą przez Finlandię zasadą neutralności⁴². Był to przejaw taktyki gry na czas, doczekania okresu, w którym warunki klimatyczne uniemożliwią, a przynajmniej bardzo utrudnią ewentualną agresję sowiecką. Niemniej, jak wynika z dokumentów dotyczących podjętych w tym czasie fińskich sondaży w Berlinie, liczone było z koniecznością przekazania postulowanych przez Moskwę wysp w Zatoce Fińskiej, ewentualnego połączenia tego ustępstwa ze zgodą Sowietów na ufortyfikowanie Wysp Alandzkich⁴³.

Do rokowań z Sowietami wyznaczony został były premier Juho Paasikivi, niesprawujący żadnej funkcji w rządzie, ale cieszący się jako polityk dużym autorytetem⁴⁴. Świetnie znał materię stosunków z Sowietami, m.in. ze swych doświadczeń jako członek delegacji, która w 1920 r. w Tartu negocjowała traktat normalizacyjny⁴⁵. Kierowana przezeń delegacja uppełnomocniona została do takiego prowadzenia rokowań, by ich rezultat nie podważył respektowanej przez Finlandię zasady neutralności. Jej pełnomocnictwa zabraniały podejmowania kwestii dla Moskwy kluczowych: bilateralnego sojuszu politycznego, tworzenia w Finlandii eksterytorialnych sowieckich baz wojskowych, cesji terytorialnych na Przesmyku Karelskim. Tak więc porozumienie na wzór tych, jakie Sowietci narzucili pozostałym trzem republikom bałtyckim, nie wchodziło w grę, a innym Moskwa nie była zainteresowana.

W obronie neutralnego statusu państwa pełnomocnictwa Paasikiviego dopuszczały jedynie ograniczone ustępstwa, których nieprzekraczalną granicę stanowiło oddanie ZSRR tzw. wysp zewnętrznych w Zatoce Fińskiej – z wyjątkiem Suursaari. Jako rekompensatę nie brano pod uwagę wschodniej części półwyspu Rybaczij na Morzu Barentsa⁴⁶.

Wyjazdowi delegacji do Moskwy towarzyszyło ogromne wzburzenie nastrojów społecznych. Prasa fińska, bez względu na proveniencję polityczną, pisała w jednym tonie o zamachu Sowietów na suwerenność Finlandii,

⁴¹ Ibidem, dok. 666, s. 167.

⁴² A. Kastory, op. cit., s. 25.

⁴³ Por. S. Dębski, op. cit., s. 268–271.

⁴⁴ Urząd premiera sprawował od maja do listopada 1918 r. W przededniu wyjazdu do Moskwy zakończył misję ambasadora w Szwecji.

⁴⁵ *Dokumenty wnieszionej polityki SSSR*, t. III, Moskwa 1957, dok. 137, s. 265–280.

⁴⁶ O. Manninen, N.I. Barysznikow, *Pieriegowory osieniu 1939 goda...*, s. 118. Rząd dyskutując pełnomocnictwa, uznał za niedopuszczalne rozpatrywanie oddania ZSRR jakiegokolwiek części „macierzystego terytorium państwa”.

o grozie utraty niepodległości. Wzywała do jej powszechnej obrony z bronią w rękę⁴⁷.

Rozpoczętym 12 października w Moskwie rokowaniom, które miały przejść trzy fazy⁴⁸, towarzyszyły złośliwe dla strony fińskiej wydarzenia. W przeddzień ich inauguracji do Helsinek dotarła informacja, iż także Litwa – po Estonii (28 września)⁴⁹ i Lotwie (5 października)⁵⁰ – ugięła się, przyjmując sowiecką „ofertę” nierównoprawnego paktu o pomocy wzajemnej, *de facto* oddającego ją pod sowiecką okupację wojskową⁵¹. Tydzień później, a więc w trakcie rokowań sowiecko-fińskich, pierwsze oddziały Armii Czerwonej weszły na terytorium republik bałtyckich. Dotyczące Nadbałtyki passusy tajnego protokołu do paktu Ribbentrop-Mołotow przeszły w fazę realizacji. Finlandia pozostała ostatnią do złamania republiką regionu.

Sowiecki program minimum na rokowania z Paasikivim przewidywał: granica na Przesmyku Karelskim zostaje przesunięta do linii Mesreriarvi-Kalleniarvi-Pyhäjärvi-Konewec, trzy wyspy w Zatoce Fińskiej – Lavansaari, Tytärsaari (duża) i Seiskari przechodzą do ZSRR, Finlandia wycofuje się z zachodniej części półwyspu Rybacziej, władze fińskie zezwalają ZSRR na budowę baz morskich i lotniczych na wyspie Suursaari i półwyspie Hankoniemi (Hanko), Finlandia może ufortyfikować Wyspy Alandzkie jedynie w wypadku zgody na to ZSRR. Natomiast program maksimum przewidywał: Finlandia oddaje ZSRR część Przesmyku Karelskiego – na wschód od linii Säkkijärvi-Jääski-Parikkala, wycofuje się z wysp w Zatoce Fińskiej, a także wysp Suursaari, Ruuskeri i obu Tytärsaari, do ZSRR przechodzi cały rejon Petsamo, żądania dotyczące półwyspu Hankoniemi i Wysp Alandzkich ujęte

⁴⁷ *Les Mémoires du Maréchal Mannerheim 1882–1945*, tłum. z fin. J.L. Perret, Paris 1952, s. 202–203, za: A. Kastory, op. cit., s. 26.

⁴⁸ W pierwszej, od 12 do 14 października, Paasikiviemu towarzyszyli ambasador Yrjö-Koskinen, wysoki urzędnik resortu spraw zagranicznych Johan Niukopp oraz ekspert wojskowy płk Aladár Paasonen; w drugiej, w dniach 23–25 października, współprzewodniczący delegacji minister finansów Tanner; w trzeciej, od 2 do 4 listopada, Tanner i radca stanu R. Hakkarainen. W rozmowach ze strony sowieckiej uczestniczyli Mołotow, Stalin, Potiomkin i Dieriewianskij.

⁴⁹ *Dokumenty wnieszionej polityki, 1939 god...*, kn. 2, dok. 647, s. 138–140. Delegacja estońska wzdbraniała się przed podpisaniem tego dokumentu, ale alternatywą było zmasowane uderzenie Armii Czerwonej. 27 września, po jakoby zatopieniu przez marynarke estońską parostatku „Mietallist”, sowiecka Bałtycka Flota Wojenna otrzymała rozkaz zajęcia pozycji bojowych w Zatoce Fińskiej. Wydział Polityczny 56 Dywizji RKKA rozprzestrzenił informację, iż „proletariat Estonii wezwał naród do rewolucji”. W tym stanie rzeczy delegacja Estonii natychmiast podpisała traktat.

⁵⁰ *Ibidem*, dok. 661, s. 161–164. Komisarz Mołotow zagroził przewodniczącemu delegacji lotewskiej: „nie wróćcie do domu póki nie podpiszecie”. *Sto sorok biesied s Mołotowym: Iz dniewnika F. Czujewa*, Moskwa 1991, s. 15–16.

⁵¹ *SSSR i Litwa w gody wtorej mirowoj wojny*, t. I: *SSSR i Litowskaja respublika (mart 1939 – awgust 1940 gg.)*. *Sbornik dokumentow*, Vilnius 2006, dok. 53, s. 253–255.

analogicznie jak w programie minimum. Tymczasem granicą ustępstw fińskich była wymiana wysp Suursaari, Ruuskeri i Tytärsaari oraz fińskiej (zachodniej) części półwyspu Rybaczij na część Karelii Wschodniej (Repoli i Porajärvi), co jednak wymagać miało zgody parlamentu fińskiego⁵². Jak wiadomo z dokumentacji wewnętrznej, kluczowa dla Sowietów była kwestia półwyspu Hankoniemi (Hanko), bowiem – po wymuszeniu na Estonii baz wojskowych na wybrzeżu morskim – jego przejście pozwalało na przykrycie ogniem artyleryjskim Zatoki Fińskiej na całej szerokości, zaryglowanie morskiego dostępu do Leningradu. Jak wynika z powyższego, rozdziew stanowisk obu stron już u startu rokowań wykluczał jakiegokolwiek porozumienie. Na inauguracyjnym posiedzeniu nie doszło jednak do ich zreferowania, bowiem komisarz Mołotow rozpoczął je od stwierdzenia, iż żądania sowieckie są minimalne, nie wynikają z obawy o agresję ze strony Finlandii, ale państw trzecich – z wykorzystaniem jej terytorium. Dlatego za optymalne uznał zawarcie paktu o pomocy wzajemnej, analogicznego do tych z pozostałymi republikami bałtyckimi⁵³. Jak stwierdził, przyjęcie przez Finlandię na swoje terytorium sowieckich baz wojskowych uczyni bezprzedmiotową kwestię oddania czy też wymiany terytoriów. Ponieważ Paasikivi określił zawarcie paktu za sprzeczne z neutralnym statusem Finlandii, a tym samym za niemożliwe, kwestia anektowania czy też wymiany terytoriów Finlandii, uznanych przez Sowiety za strategiczne dla ich bezpieczeństwa, od razu stała się w centrum rokowań, a zasadniczo stała się ich jedynym tematem. W świetle pełnomocnictw delegacji fińskiej dyskusja wokół terytorialnych postulatów ZSRR nie rokowała żadnego postępu i z miejsca znalazła się w głębokim kryzysie.

Ujęcie żądań sowieckich, zredagowane według wyżej opisanego programu minimum, zawierało siedmiopunktowe memorandum, wręczone przez Mołotowa Paasikiviemu 14 października⁵⁴. Wraz z przekazaniem tego dokumentu, wykraczającego zakresem żądań poza kompetencje negocjatora fińskiego, w obradach nastąpiła przerwa. Delegacja powróciła do Helsinek „po nowe pełnomocnictwa”. Co interesujące, Paasikivi w kwestii ewentualnej zmiany dotychczas zajmowanego w szeregu spraw stanowiska konsultował się nie tylko ze swoimi zwierzchnikami, ale też ambasadorem Stanów Zjednoczonych w Finlandii Arthurem Schoenfeldem⁵⁵.

Władze fińskie rzeczywiście zdecydowały się poszerzyć możliwość manewru Paasikiviego, jednak w stopniu niewielkim. Helsinki, co najistotniejsze, nadal odrzucały skalę sowieckich żądań odnośnie do przesunięcia granicy na Przesmyku Karelskim. Postulowana przez Moskwę rubież niemal dochodziła

⁵² „Mieżdunarodnaja żyzn” 1989, nr 8, s. 62–64.

⁵³ O. Manninen, N.I. Barysznikow, *Pieriegowory osieniu 1939 goda...*, s. 119.

⁵⁴ *Dokumenty wnieszniej politiki. 1939 god...*, t. XXII, kn. 2, dok. 684, s. 185–186.

⁵⁵ J.K. Paasikivi, *Am Rande einer Supermacht. Behauptung durch Diplomatie*, red. G. von Uexküll, Hamburg 1966, s. 82.

do fińskich umocnień stałych, zwanych linią Mannerheima, tym samym niepomrotnie obniżając jej wartość obronną⁵⁶. Dlatego uppełnomocniono Paasikiviego do poczynienia większych ustępstw w stosunku do wcześniejszych jego pełnomocnictw, ale bardzo ograniczonych w aspekcie Przesmyku Karelskiego, nie obejmując nimi półwyspu Hankoniemi.

Do rokowań powrócono 23 października. Tym razem brał w nich udział także minister finansów Tanner, co nie tyle wynikało z jego funkcji w rządzie, lecz raczej wewnętrznych napięć politycznych w Finlandii, braku zaufania do sposobu prowadzenia rokowań przez Paasikiviego⁵⁷. Ze strony sowieckiej włączył się w nie osobiście Stalin.

Dokonane w obu delegacjach zmiany personalne nie wpłynęły na przebieg rozmów. Ich atmosfera uległa dalszemu zągęszczeniu, do czego niewątpliwie przyczynił się właśnie Stalin, oświadczając: „Możemy żądać i brać, ale proponujemy”, co Paasikivi uznał za przejaw „mentalności wielkomocarstwowej”⁵⁸. Kolejnemu przedstawianiu stanowisk towarzyszyła coraz gorsza atmosfera. W warunkach, gdy strona sowiecka oceniła wynikający z nowych instrukcji zakres ustępstw fińskich za pozorny, jej stanowisko uległo usztywnieniu. Po skonstatowaniu braku szans na kompromis, w rozmowach nastąpiła kolejna przerwa – przez delegację fińską postulowana jako konieczna dla ewentualnej weryfikacji jej instrukcji, przez stronę sowiecką oceniona jako wyraz ewidentnej gry Finów na czas⁵⁹.

Prowadząc rokowania z delegacją fińską, władze sowieckie, na wypadek gdyby nie ugięła się ona pod presją, równoległe szykowały „Plan operacji rozgromienia sił lądowych i morskich armii fińskiej”. Był on gotowy 29 października, a więc przed trzecią turą pertraktacji moskiewskich. Przewidywał uderzenie wojsk lądowych na pięciu kierunkach operacyjnych oraz równoległe działania floty wojennej, polegające na blokadzie portów fińskich, zatopieniu fińskich okrętów wojennych oraz desancie na szeregu wysp w Zatoce Fińskiej⁶⁰.

Występując 31 października na posiedzeniu Rady Najwyższej z referatem o polityce zagranicznej Sowietów, komisarz ludowy spraw zagranicznych i zarazem premier Mołotow jego obszerną część poświęcił rozmowom z Finlandią⁶¹.

⁵⁶ Co było dodatkowym argumentem tego żądania. Por. Je.A. Balaszow, W.N. Stiepakow, *Linia Mannerheima i sistemi fińskiej dołgowriemiennoj fortifikacyi na karelskom pierieszekje*, Sankt Pietierburg 2000.

⁵⁷ Tanner był socjaldemokratą, Paasikivi – byłym monarchistą, politykiem zachowawczym, zdecydowanie nastawionym antysowiecko. Być może włączenie do delegacji Tannera wynikało z jego dawnej znajomości ze Stalinem, z którym zetknął się na zjeździe socjaldemokracji fińskiej w 1917 r.

⁵⁸ J.K. Paasikivi, op. cit., s. 88.

⁵⁹ Ibidem, s. 127–128.

⁶⁰ N.I. Barysznikow, O. Manninen, *W kanun zimniej wojny*, w: *Zimniaja wojna...*, s. 131.

⁶¹ *Mieżdunarodnoje połoženije i unieszniaja politika SSSR. Sbornik dokumentow i matierialow*, Moskwa 1939, s. 165–170. W tym właśnie referacie padło skandaliczne określenie o Polsce, „pokracznym tworze traktatu wersalskiego”. Ibidem, s. 156.

Określił je jako bardzo istotne dla Związku Sowieckiego, przekonując, że bezpieczeństwo Leningradu od strony morza w zasadniczym stopniu zależy od tego, jaką pozycję wobec ZSRR zajmie Finlandia, kontrolująca większość wybrzeża Zatoki Fińskiej i wyspy w jej centralnej części. Odległość Leningradu od granicy z Finlandią na Przesmyku Karelskim wynosi bowiem zaledwie 32 km. Jest zrozumiałe, iż w sytuacji, gdy w Helsinkach „coraz bardziej uwidaczniają się wpływy zewnętrzne, państw trzecich”, obowiązkiem ZSRR jest korektura traktatu pokojowego z 1920 r., dostosowanie go do współczesnych wymogów bezpieczeństwa. Dostosowanie to odsunięcie na bezpieczną odległość od Leningradu granicy państwowej, jak też uzyskanie wpływu na kontrolę żeglugi w Zatoce Fińskiej. Tymczasem wokół tego naturalnego postulatu prasa zagraniczna rozprzestrzeniła różnorakie bujdy, jakoby ZSRR domagał się od Finlandii Viipuri (Wyborga), północnej części jeziora Ładoga czy przekazania Wysp Alandzkich. Natomiast, kontynuował Mołotow, „nasze postulaty w rokowaniach z Finlandią są maksymalnie skromne i ograniczają się do minimum, bez którego niemożliwe jest bezpieczeństwo ZSRR i przyjazne stosunki z Finlandią”. Za odsunięcie na niewiele kilometrów granicy od Leningradu ofiarowaliśmy Finom część Karelii o dwukrotnie większej powierzchni. Nie chcą oni jednak dyskutować tej propozycji, choć nie wykluczają wymiany innych terytoriów, wysp w Zatoce Fińskiej oraz części półwyspów Rybaczjy i Sriednij (odnogi półwyspu Kola) za dwukrotnie większy obszar Karelii. Inne nasze postulaty dotyczą wydzierżawienia małej części fińskiego terytorium na bazy marynarki wojennej w Zatoce Fińskiej, co podniesie bezpieczeństwo także samej Finlandii. Zaproponowaliśmy też wymianę wzajemnych gwarancji bezpieczeństwa, co stworzy bazę dla naszych przyjacielskich stosunków. Nie widzimy powodów, by Finlandia nie przyjęła naszych propozycji. Wierzimy, że „fińscy działacze nie poddadzą się jakimś antysowieckim naciskom”, by zerwać pertraktacje, a tym samym spowodować „poważne szkody dla Finlandii”.

Wznowionym 3 listopada rokowaniom złowróżbny kontekst tworzyło nie tylko wystąpienie Mołotowa, ale też komentarz z pierwszej strony „Prawdy”, głoszący: „Odrzucimy do diabła wszelkie gry politycznych karciarzy⁶² i pójdziemy swoją drogą, na nic nie bacząc, zapewnimy bezpieczeństwo ZSRR”⁶³. Jak można było oczekiwać, Finowie podtrzymali wcześniej przedstawione warunki brzegowe ewentualnego porozumienia, podkreślając, iż nie może mieć ono charakteru zbliżonego do tych narzuconych przez Moskwę pozostałym republikom bałtyckim. Zadeklarowali możliwość większych ustępstw⁶⁴, jednak miały one nieprzekraczalną granicę, m.in. nie mogły objąć półwyspu Hanko-niemi (Hanko). A tę właśnie kwestię bardzo ostro stawiała strona sowiecka.

⁶² Dwuznaczność w języku rosyjskim, jako że „karta” to zarówno mapa, jak i karta do gry.

⁶³ „Prawda”, 3 XI 1939.

⁶⁴ M. Klinge, *Bałtycki świat*, tłum. z fiń. J. Suchoples, Helsinki 1998, s. 147–148.

Nie tylko dla Helsinek, także dla obserwatorów zewnętrznych było oczywiste, że „przejęcie portu Hanko w ręce Rosjan oznaczałoby koniec strategicznego i narodowego bezpieczeństwa Finlandii”⁶⁵. W tym stanie rzeczy następnego dnia rozmowy przerwano. Być może miały jeszcze miejsce jakieś próby ich wznowienia, bowiem delegację odwołano do Helsinek dopiero 9 listopada, zaś ostatecznie wyjechała 12 listopada.

Przeciwnięcie rokowań prawie do połowy listopada uznane zostało w Helsinkach za sukces zastosowanej taktyki. Panowało przekonanie, iż z uwagi na warunki późnej jesieni atak Armii Czerwonej nie jest już w tym roku możliwy. Jeśli nastąpi, to najwcześniej w marcu–kwietniu 1940 r., a to daje czas i na lepsze przygotowanie się doń, i na działania dyplomatyczne, szczególnie w Berlinie⁶⁶.

W warunkach funkcjonowania traktatu o Granicy i Przyjaźni z 28 IX 1939 r. nadzieje Finów mogły bazować jedynie na zerwaniu współpracy sowiecko-niemieckiej, a więc przesłance mało realnej jesienią 1939 r. Ambasador niemiecki w Moskwie Friedrich-Werner von der Schulenburg w kwestii sowieckiej presji na Finlandię był na bieżąco konsultowany. Po fiasku negocjacji sowiecko-fińskich Mołotow uprzedził go, że od przedstawionych Helsinkom „minimalnych postulatów” Sowiety nie odstąpią, jako że są one zgodne z paktem z 28 września i w tej kwestii jakiegokolwiek „niemieckie wahania są zbędne”⁶⁷.

Kilkakrotne wyjazdy i powroty fińskiej delegacji do Moskwy z niepokojem odnotowali skandynawscy sąsiedzi, w szczególności Szwedzi. Panowało przekonanie, iż „zerwanie rokowań oznacza jedno – wojnę Związku Sowieckiego z Finlandią”, w której „wszystkie postępowe siły Europy, a nie jedni Skandynawowie, będą po stronie Finlandii”. Polpred w Sztokholmie Aleksandra Kollontaj uprzedzała o tym Mołotowa, ale ten zupełnie zlekceważył jej opinię. Stwierdził, że choć sowieckie „postulaty są skrajnie rozumne i skromne, Finowie nie chcą się porozumieć”. Konsekwencje będą takie, iż „nasze wojska w ciągu trzech dni znajdują się w Helsinkach i tam uparci Finowie zmuszeni zostaną podpisać układ, który odrzucali będąc w Moskwie”⁶⁸.

Komisarz nie reagował na podobne sygnały, jako że w sowieckich gremiach decyzyjnych sprawa uderzenia na Finlandię była już przesądzona. Od połowy listopada trwała seria narad Stalina z kierownictwem Komisariatu Ludowego Obrony, Komitetu Obrony przy Radzie Komisarzy Ludowych i Sztabu Generalnego RKKA. W ich wyniku polecono do 20 listopada zakończyć koncentrację wojsk uderzeniowych w Leningradzkim Okręgu Wojskowym, dyslokując

⁶⁵ W.S. Churchill, *Druga wojna światowa*, t. I, ks. 2, tłum. z ang. K.F. Rudolf, Gdańsk 1995, s. 157. Zob. też: I. Şişcanu, D. Şişcanu, *Pretenţiile teritoriale ale URSS faţă de Finlanda în anii 1938–1939*, „Analele Ştiinţifice” 2009, t. V, s. 14–30.

⁶⁶ A. Kastory, op. cit., s. 5.

⁶⁷ *Dokumenty wnieszniej politiki. 1939 god...*, t. XXII, kn. 2, dok. 773, s. 286 (pkt 4 i 5).

⁶⁸ A.M. Kollontaj, *Diplomaticzeskije dniewniki 1922–1940*, t. II, Moskwa 2001, s. 465–466 (zapiski pod datą 22 listopada).

je w sposób następujący: 7 Armia na północ od Leningradu, 8 i 9 Armie w zachodniej części sowieckiej Karelii, 14 Armia – w zachodniej części obwodu murmańskiego. Rozkaz przygotowania się do prowadzenia działań wojennych otrzymały Wojskowe Siły Powietrzne Okręgu Leningradzkiego oraz Bałtycka i Północna Flota Wojenna. Przygotowaniom tym towarzyszyło przekonanie, iż zmasowane uderzenie tych sił zmiecie fińską obronę i w ciągu kilku dni dojdą one do Helsinek⁶⁹. Miały tam osadzić fiński „rząd narodowy” z Ottonem Kuusinenem jako premierem, któremu forsownie szykowano „własną siłę zbrojną”, tworząc z sowieckich Finów i Karelów armię „nowej” Finlandii⁷⁰.

W centralnej prasie sowieckiej rozpoczęto kampanię antyfińską, oskarżając Helsinki o szykowanie się do napaści na ZSRR, niewybrednymi słowy atakując władze fińskie⁷¹. Forsownie przygotowywano grunt pod akcję wojskową. Ze względów wizerunkowych, podobnie jak wcześniej w wypadku Polski, potrzebowano tylko pretekstu, koniecznego głównie do wytłumaczenia agresji własnemu społeczeństwu, latami tumanionemu komunałami o sowieckiej polityce pokoju. Pogwałcenie zobowiązań międzynarodowych, wynikających przede wszystkim z członkostwa w Lidze Narodów i porozumień regionalnych⁷², było w tym wypadku wtórne.

Pretekstu do rozpoczęcia agresji dostarczył tzw. incydent mainilski. 26 listopada sowiecka artyleria ostrzelała wieś Mainila położoną na Przesmyku Karelskim, niecały kilometr od granicy z Finlandią⁷³. Wezwanemu do Komisarjatu Ludowego Spraw Zagranicznych ambasadorowi Yrjö-Koskinenowi wręczono notę kwalifikującą atak na Mainilę jako „wrogi akt skierowany przeciwko ZSRR”, domagając się natychmiastowego wyprowadzenia wojsk fińskich ze strefy nadgranicznej, na 25 km w głąb terytorium państwa⁷⁴. Sowiety ogarnęła fala organizowanych na ogromną skalę mitingów i demonstracji pod hasłami: „Odpowiedzieć zmasowanym uderzeniem”, „Dać odpór rozzuchwalonym napastnikom”, „Zniszczyć gnuśną bandę”⁷⁵. Odrzucono fińską propozycję, by powołać wspólną komisję dla wyjaśnienia incydentu,

⁶⁹ Ju.A. Gor'kow, *Kreml. Stawka. Giensztab*, Twer 1995, s. 243–244; S.M. Sztmienko, *Gienieralnyj sztab w gody wojny*, Moskwa 1968, s. 16–17; K. Mierieckow, op. cit., s. 197–199.

⁷⁰ Rozkaz o jej formowaniu wydał 11 listopada komisarz ludowy obrony Woroszyłow. N.I. Barysznikow, O. Maninen, *W kanun zimniej wojny...*, s. 136.

⁷¹ Organ Komitetu Centralnego Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) pisał np. o fińskim premierze Aimo Cajanderze per „błazen” (*szut gorochowyj*). Por. „Prawda”, 26 XI 1939.

⁷² Pakt Briand-Kelloga (27 VIII 1928), Protokół Moskiewski *alias* protokół Litwinowa (9 II 1929), układ o nieagresji z Finlandią (21 I 1932), deklaracja o definicji agresji (3 VII 1933).

⁷³ R. Edwards, *White Death. Russia's War on Finland 1939–40*, London 2006, s. 105. Według najnowszych publikacji rosyjskich ataku dokonał specjalny oddział artylerii wojsk NKWD. K. Filippow, *Majnila. W diebriach lży*, www.rkka.ru/analus/mainila2.htm (dostęp: 18 IV 2018).

⁷⁴ „Izwestija”, 27 XI 1939, nr 273; *Wnieszniaja politika SSSR. Sbornik dokumentow*, t. IV: 1935 – ijuń 1941 g., Moskwa 1946, s. 463.

⁷⁵ N.I. Barysznikow, O. Maninen, *W kanun zimniej wojny...*, s. 138.

uznając ją za „dokument świadczący o głębokiej wrogości rządu Finlandii do Związku Sowieckiego”, przejaw chęci „doprowadzenia kryzysu do skrajności”⁷⁶, „ordynarną prowokację fińskiej soldateski”⁷⁷. Następnego dnia, 29 listopada ambasador Yrjö-Koskinen wezwany został do Komisariatu Ludowego Spraw Zagranicznych. Jego informację, iż właśnie otrzymał z Helsinek depeszę o zgodzie rządu na wyprowadzenie wojsk ze strefy granicznej, wicekomisarz ludowy spraw zagranicznych Potiomkin uznał za „jawnie spóźnioną”. Wręczył mu kolejną notę, zawiadamiającą rząd fiński o odwołaniu z Helsinek wszystkich sowieckich przedstawicieli dyplomatycznych i gospodarczych, co było równoznaczne z wypowiedzeniem wojny⁷⁸.

Sowiecki atak lądowy, wsparty nalotami lotniczymi⁷⁹, rozpoczął się 30 listopada niemal na całej długości granicy z Finlandią. Jego doraźnym celem było zmuszenie rządu fińskiego do podpisania paktu o pomocy wzajemnej na wzór tych, które Sowiety narzuciły Estonii, Łotwie i Litwie⁸⁰. Jednak spodziewane załamanie się fińskiej obrony pod naporem wielokrotnie liczniejszych sił przeciwnika nie nastąpiło. Wręcz przeciwnie, okazała się ona nadzwyczaj skuteczna, powodując ogromne straty atakujących w siłach żywych i sprzęcie. Armia Czerwona stanęła w obliczu kompromitacji.

Równie kompromitujące okazały działania polityczne. Wkrótce po rozpoczęciu agresji, 1 grudnia na pierwszym skrawku zdobytego terytorium (wieś Terijoki) powołano rząd „Fińskiej Republiki Demokratycznej” (FRD) z premierem Kuusinenem. Miał przejmować władzę na sukcesywnie zdobywanych przez Armię Czerwoną terenach, przy propagandowym wsparciu aktywistów Kominternu⁸¹. Już następnego dnia Rada Komisarzy Ludowych uznała ten nowy byt państwowy i zawarła z „gabinetem” Kuusinenena traktat o przyjaźni i pomocy wzajemnej⁸². Przewidywał on, iż do nowego państwa przyłączonych zostanie 70 tys. km kw. Karelskiej Autonomicznej SRR – jako wyjście naprzeciw „tęsknotom narodu fińskiego o zjednoczeniu narodów karelskiego i fińskiego” (art. I). W interesie umocnienia bezpieczeństwa obu państw FRD oddawała Sowiecom na 30 lat półwysep Hankoniemi oraz wody doń przyległe celem utworzenia bazy wojennej sił lądowych, powietrznych i floty (art. IIa). Godziła się też na odsprzedaż za 300 mln marek wysp w Zatoce Fińskiej: Suursaari, Seiskari, Lavansaari, Tytärsaari (małej i dużej) i Björke, a także będących dotąd w rozporządzeniu Finlandii części półwyspów Rybacziej i Sriednij (art. IIb).

⁷⁶ *Wnieszniaja politika SSSR...*, s. 465.

⁷⁷ K. Filippow, op. cit., s. 24.

⁷⁸ *Dokumenty wnieszniej politiki. 1939 god...*, t. XXII, kn. 2, dok. 814, s. 344.

⁷⁹ Bombardowania objęły nie tylko strefę przygraniczną, ale szereg obiektów strategicznych i miast, nawet stolicę, Helsinki.

⁸⁰ S. Radkin, *Tajny Wtoroj mirowoj wojny. Fakty, dokumenty, wiersii*, Minsk 1995, s. 8–9; T. Vihavainen, *Stalin i finy*, tłum. z fiń. N.A. Kowalenko, Sankt Pietierburg 2000, s. 122–124.

⁸¹ *Komintiern i Finlandia...*, dok. 117–118, s. 297–298 (pkt 1b).

⁸² *Dokumenty wnieszniej politiki. 1939 god...*, t. XXII, kn. 2, dok. 826, s. 355–358.

Ogłoszenie w prasie centralnej zawarcia traktatu jako wielkiego sukcesu „pokojoyej polityki sowieckiej” zostało skonfrontowane z kompromitującą sytuacją na froncie, który mimo zgromadzenia przez Sowiety ogromnych sił lądowych, powietrznych i morskich praktycznie stanął w miejscu. Po trzech tygodniach walk niespodziewanie to Finowie przeszli do kontrofensywy. Choć podjęta przez nich próba okrążenia wojsk sowieckich na Przesmyku Karelskim zakończyła się niepowodzeniem, wprawiła w konsternację sowieckie władze polityczne i wyższe dowództwo wojskowe. Pierwszym następstwem kontrofensywy fińskiej było polecenie dla prasy sowieckiej, by przestała wspominać o rządzie Kuusinen. Jego uznanie, blokujące możliwość rozpoczęcia pertraktacji rozejmowych z rzeczywistym rządem Finlandii, stało się balastem i zostało *de facto* wycofane⁸³, a tak niedawno szeroko nagłaśniany traktat o przyjaźni i pomocy wzajemnej – uznany za niebyły⁸⁴.

Atak na Finlandię wywołał znacznie większą reakcję społeczności międzynarodowej niż niemiecko-sowiecka agresja na Polskę. 14 XII 1939 r. na kolejnej sesji Zgromadzenia Ligi Narodów, opóźnionej o trzy miesiące z uwagi na „skomplikowaną sytuację międzynarodową”⁸⁵, na porządku dziennym postawiona została sprawa sowieckiej napaści na Finlandię. Sesja podjęła decyzję o wyrzuceniu Związku Sowieckiego z organizacji – jako jawnego agresora. W swej dwudziestoletniej historii po raz pierwszy i ostatni wykazała wówczas Liga taką operatywność.

Ponad dwa miesiące toczyły się ciężkie walki, w których strona sowiecka poniosła ogromne straty⁸⁶. Dopiero w lutym 1940 r. udało się Armii Czerwonej opanować półwyspy w rejonie Petsamo, jak też przełamać podstawową rubież fińskiej obrony, tzw. linię Mannerheima na kluczowym Przesmyku Karelskim i dojść do Viipuri (Wyborga). Choć nie osiągnięto podstawowych celów agresji, jej kontynuowanie uznano na Kremlu wręcz za niebezpieczne, grożące powszechnym antysowieckim powstaniem ludności, a także zaangażowaniem się III Rzeszy po stronie Finlandii, wbrew traktatowi o Granicy i Przyjaźni, bądź przygotowywaną od przełomu 1939 i 1940 r. przez Paryż i Londyn międzynarodową interwencją⁸⁷. Podjęto więc zaproponowane przez premiera Rista Rytiego wstępne konsultacje w sprawie rozejmu.

⁸³ Na sesji Rady Najwyższej 29 III 1940 r. Mołotow oświadczył, iż „fiński rząd ludowy sam się rozwiązał”. „Prawda”, 30 III 1940.

⁸⁴ H. Batowski, *Rok 1940 w dyplomacji europejskiej*, Poznań 1981, s. 15.

⁸⁵ Jak to oficjalnie tłumaczono. W rzeczywistości, by odwlec kłopotliwe pytanie, co pocznie Liga wobec niemieckiej agresji na Polskę. Por. *Historia dyplomacji polskiej*, t. V: 1939–1945, red. W. Michowicz, Warszawa 1999, s. 158–159.

⁸⁶ Sięgające według trudnych do zweryfikowania szacunków 130 tys. zabitych i zaginionych, ponad 260 tys. rannych i ok. 6 tys. wziętych do niewoli. Około pięciokrotnie niższe straty poniosła strona fińska (zabici i ranni).

⁸⁷ Miał nią być desant w rejonie Petsamo, aby odciąć Armię Czerwoną od połączeń z Murmańskiem. Przewidywany był udział w operacji także kontyngentu wojska polskiego. J. Roberts, *Sfery wlijania i sowiecka wnieszniaja politika w 1939–1945 gg.: Idieologija*,

Władze fińskie nie doczekały się efektywnej pomocy międzynarodowej, na którą miały prawo liczyć po grudniowej sesji Ligi Narodów. Zważywszy na wyczerpanie rezerw mobilizacyjnych i zaopatrzenia wojskowego, uznały dalszą walkę za grożącą całkowitą katastrofą⁸⁸.

Trudne rozmowy wstępne, których miejscem stał się neutralny Sztokholm, a pośrednikiem minister spraw zagranicznych Szwecji Christian Günther, toczyli od 5 lutego półpred w Sztokholmie Kołontaj i minister spraw zagranicznych Tanner. Omal nie rozbiły się one o stawiane przez Sowiety w sposób ultymatywny kwestie oddania im na 30 lat w dzierżawę półwyspu Hankoniemi oraz zgody na aneksję Przesmyka Karelskiego po Viipuri (Wyborg) włącznie. Izolowani dyplomatycznie, wyczerpani wojną Finowie ostatecznie je zaakceptowali⁸⁹.

Właściwe rokowania pokojowe rozpoczęły się 7 III 1940 r. w Moskwie i trwały zaledwie cztery dni. Ze strony sowieckiej prowadzili je szef Rady Komisarzy Ludowych i resortu spraw zagranicznych Mołotow oraz przewodniczący Rady Najwyższej RSFRR Andriej Żdanow; ze strony fińskiej – premier Risto Ryti oraz tradycyjny negocjator ze stroną sowiecką Juho Paasikivi. Delegacji fińskiej nie tylko nie udało się wynegocjować zmian terytorialnych zbliżonych do sowieckich propozycji z listopada 1939 r., ale w obliczu powtarzanej groźby wznowienia agresji musiała poczynić dalsze ustępstwa⁹⁰.

Zmiany graniczne dotyczyły pięciu aspektów: przesunięcia granicy na Przesmyku Karelskim i w zachodniej Karelii (na północny zachód i północ od jeziora Ładoga) średnio o 150 km, zgodnie z tzw. linią Salpa (Salpa-asema), znacznej korektury w fińskiej części Laponii w rejonie tzw. Starej Salpy, anektowania przez ZSRR Suursaari – kluczowej dla bezpieczeństwa Leningradu wyspy Zatoki Fińskiej, dzierżawy na 30 lat półwyspu Hankoniemi (Hanko). Sowioci ostatecznie zrezygnowali z żądań terytorialnych w rejonie Petsamo, z zajętych w walkach przez Armię Czerwoną części półwyspów Rybaczij i Sriednij, co mogło mieć związek z obawą sprowokowania Brytyjczyków – z powodu dzierżawy tam przez kompanie kanadyjskie bogatych złóż niklu⁹¹.

rascziot i improwizacyia, „Nowaja i nowiejszaja istorija” 2001, nr 5, s. 73–75. Zob. też: *Historia dyplomacji polskiej...*, s. 159–160.

⁸⁸ Zob. J. Czechowski, *Wojna zimowa w ocenie fińskich historyków*, „Dzieje Najnowsze” 2009, nr 3, s. 171–182.

⁸⁹ Obszernie zob. A. Kołontaj, op. cit., s. 486–517.

⁹⁰ Zrzec się niemal całej fińskiej Karelii, m.in. lapońskich gmin Kuusamo i Salla, o których nie było mowy podczas przygotowawczych rozmów w Sztokholmie.

⁹¹ Paasikivi w rozmowie z wicekomisarzem ludowym spraw zagranicznych Andriejem Wyszyńskim stwierdził wprost: „Niech rząd sowiecki uzgodni tę sprawę [Petsamo – W.M.] z Anglikami, wówczas Rząd Finlandii gotów będzie zawrzeć porozumienie o koncesjach niklowych ze Związkiem Sowieckim”. *Dokumenty wnieszonej polityki...*, t. XXIII, kn. 2, cz. 1: *1 nojabria 1940 g. – 22 ijunia 1941 g.*, Moskwa 1998, dok. 496, s. 35. Zob. też: M. Solonin, *25 czerwca. Głupota czy agresja?*, tłum. z ros. J. Redlich, Poznań 2011.

W sumie straty terytorialne Finlandii sięgały 40 tys. km kw., a więc ok. 10% terytorium państwa, zamieszkałego przez 12% ludności⁹².

Chcąc propagandowo załagodzić fakt oczywistej agresji, informując o nowej granicy z Finlandią, prasa sowiecka określała ją jako „powrót do granicy Piotra Wielkiego”⁹³.

Streszczenie

Stosunki fińsko-sowieckie regulował traktat pokojowy z Tartu z 1920 r. Była to wątpliwa podstawa bezpieczeństwa państwa w warunkach nieukrywanej przez władze sowieckie opinii o przejściowości jego regulacji, jak też o nieuchronności przewrotu rewolucyjnego w skali powszechnej. Dlatego Helsinki oparły je przede wszystkim na systemie Ligi Narodów, zapewniającym państwom członkowskim międzynarodowe gwarancje suwerenności i integralności. Jego nieefektywność, którą ujawniły kryzysy wokół włoskiej agresji na Abisynię, remilitaryzacji Nadrenii czy Anschlusu Austrii, uświadomiła Finom złudność nadziei wiązanych z Ligą. Skłoniła unikające dotąd rozwiązań regionalnych władze fińskie do aktywnej polityki w tym zakresie, m.in. negocjacji w kwestii regionalnej strefy neutralnej obejmującej tzw. państwa północne. Polityka ta była w kolizji z dążeniem Moskwy do uzależnienia państw regionu, zmuszenia ich, by przyjęły dla obrony swego bezpieczeństwa pomoc w postaci eksterytorialnych garnizonów Armii Czerwonej. Taką rozbudowaną ofertę „pomocy wojskowej” Moskwa dość obcesowo przedstawiła Helsinkom w kwietniu 1938 r. Miała ona zabezpieczyć Finlandię przed ewentualną agresją ze strony III Rzeszy, a podstawą dla niej byłby dwustronny pakt o pomocy wzajemnej, określający zakres i formy sowieckiej pomocy dla Finlandii, ekonomicznej i w asortymencie wojskowym oraz tryb funkcjonowania na jej terytorium ufortyfikowanych sowieckich baz wojskowych. Jak zapewniała Moskwa, po zażegnaniu niebezpieczeństwa niemieckiego bądź zakończeniu ewentualnej wojny wojska te zostałyby wycofane. Jednak Helsinki, pamiętne doświadczeń z lat 1918–1920, bardziej niż hipotetycznego zagrożenia ze strony III Rzeszy obawiały się sowieckiej pomocy i podjęły niebezpieczną grę na przeciąganie rokowań.

W warunkach dokonanego w tajnym protokole do paktu Ribbentrop-Mołotow podziału regionu los Finlandii został przesądzony. Pozostawało kwestią, czy ugnie się ona – jak pozostałe republiki bałtyckie – i podpisze forsowany przez Moskwę układ o pomocy wzajemnej, będący odłożoną w czasie kapitulacją, czy też zdobędzie na heroizm obrony w osamotnieniu swej niepodległości. Wybrano walkę, w której armia fińska wykazała się ogromną determinacją, przysporzyła Sowiecom olbrzymich strat. Ze względu na ogromną dysproporcję sił musiała jednak skapitulować, przyjąć ciężkie warunki pokoju. Okupiony znacznymi ofiarami opór Finlandii okazał się bezcenny. Państwo uniknęło losu pozostałych republik bałtyckich. Poniosło straty ludzkie, materialne i terytorialne, ale obroniło niepodległość.

⁹² Głównie w mieście i okręgu Viipuri (Wyborg). Z przejmowanych obszarów masowo uciekała do Finlandii ludność rodzima.

⁹³ Na podstawie kończącego wojnę północną traktatu pokojowego z Nystad (sierpień 1721 r.) Rosja uzyskała znaczną część wschodniego wybrzeża Bałtyku, od Rygi do Viipuri, mocno osadzając się nad Zatoką Fińską i w Karelii (Przesmyk Karelski, tereny na północny zachód i północ od jeziora Ładoga). W związku z tym sukcesem państwo ogłoszono Imperium, a cara – imperatorem.

From Diplomacy to Confrontation. From the Genesis of Soviet Aggression against Finland in 1939

Finnish-Soviet relations were regulated by the Tartu Peace Treaty of 1920. This was a dubious basis for the security of the state in the situation when the Soviet authorities openly regarded the Tartu Peace conditions as provisional ones as well as in the face of the inevitability of revolutionary revolution on a universal scale. That is why Helsinki based their security primarily on the League of Nations system, providing Member States with international guarantees of sovereignty and integrity. Its inefficiency, which was revealed by the crises of the Italian aggression against Abyssinia, the remilitarization of Rhineland and Anschluss of Austria, made the Finns aware of the illusion of hopes associated with the League. It induced the Finnish authorities, thus far avoiding regional solutions, to develop active policy in this area, including negotiations on the creation of a regional neutral zone incorporating the so-called northern countries. This policy was in conflict with Moscow's aspirations to make dependent the countries of the region, forcing them to accept help in the form of extraterritorial garrisons of the Red Army to defend their security. Such an extensive offer of "military assistance" Moscow presented quite abruptly to Helsinki in April 1938. It was to protect Finland against possible aggression from the Third Reich, and the basis for it would be a bilateral pact on mutual assistance, defining the scope and forms of the Soviet economic and military assistance to Finland, and the mode of functioning of fortified Soviet military bases on its territory. As Moscow assured, after the German danger was over or the possible war ended, these troops would be withdrawn. The Finns, however, remembering experiences from 1918–1920, were more afraid of Soviet assistance than of the hypothetical threat from the Third Reich, and undertook a dangerous game to delay negotiations.

After the division of the region by the secret protocol to the Molotov-Ribbentrop Pact, Finland's fate was sealed. The question was whether it would yield – like the other Baltic republics – and sign a mutual assistance agreement pushed by Moscow which was postponed surrender, or whether it would summon up its courage to lonely defend its independence. A fight was chosen in which the Finnish army showed great determination and caused substantial losses to the Soviets. Due to the huge disproportion of strength, the Finns finally had to capitulate and accept the harsh conditions of peace. But Finland's resistance proved invaluable. The state avoided the fate of the other Baltic republics. It suffered human, material and territorial losses, but defended its independence.

Bibliografia

- Bałaszow Je.A., Stiepakow W.N., *Linia Mannerheima i sistemi fińskiej dołgowriemiennoj fortifikacyi na karelskom pierieszajkie*, Sankt Pietierburg 2000.
- Barysznikow W.N., *Ot prochladnogo mira k zimniej wojnie: Wostocznaja politika Finlandii w 1930-je gody*, Sankt Pietierburg 1997.
- Batowski H., *Rok 1940 w dyplomacji europejskiej*, Poznań 1981.
- Bohlen Ch.E., *Witness to History. 1929–1969*, London 1973.
- Churchill W.S., *Druga wojna światowa*, t. I, ks. 2, tłum. z ang. K.F. Rudolf, Gdańsk 1995.
- Czechowski J., *Wojna zimowa w ocenie fińskich historyków*, „Dzieje Najnowsze” 2009, nr 3.
- Dębski S., *Między Berlinem a Moskwą. Stosunki niemiecko-sowieckie 1939–1941*, Warszawa 2003.
- Edwards R., *White Death. Russia's War on Finland 1939–40*, London 2006.
- Filippow K., *Majnila. W diebriach lży*, www.rkka.ru/analus/mainila2.htm (dostęp: 18 IV 2018).
- Gor'kow Ju.A., *Kreml. Stawka. Giensztab*, Twer 1995.
- Historia dyplomacji polskiej*, t. V, red. W. Michowicz, Warszawa 1999.

- Kastory A., *Finlandia w polityce mocarstw 1939–1940*, Kraków 1993.
- Klinge M., *Bałtycki świat*, tłum. z fiń. J. Suchoples, Helsinki 1998.
- Kołodontaj A.M., *Diplomaticzeskije dnewniki 1922–1940*, t. II, Moskwa 2001.
- Kornat M., *Polityka zagraniczna Polski 1938–1939. Cztery decyzje Józefa Becka*, Gdańsk 2012.
- Materski W., *Problem rozgraniczenia Sowietów z Finlandią 1917–1922*, „Dzieje Najnowsze” 2018, nr 4.
- Mierieckow K., *Pół wieku w mundurze*, tłum. z ros. C. Czarnogórski, F. Czuchrowski, Warszawa 1971.
- Paasikivi J.K., *Am Rande einer Supermacht. Behauptung durch Diplomatie*, red. G. Uexküll, Hamburg 1966.
- Pullat R., *Stosunki polsko-fińskie w okresie międzywojennym*, tłum. z fiń. M. Galińska, Warszawa 1998.
- Roberts J., *Sfery wlijaniya i sowietskaja wnieszniaja politika w 1939–1945 gg.: Idieologija, rascziot i improwizacyia*, „Nowaja i nowiejszaja istorija” 2001, nr 5.
- Vihavainen T., *Stalin i finy*, tłum. z fiń. N.A. Kowalenko, Sankt Pietierburg 2000.
- Sierpowski S., *Liga Narodów. Powstanie, organizacja i zasady działania*, Poznań 1984.
- Şişcanu I., Şişcanu D., *Pretenţiile teritoriale ale URSS faţă de Finlanda în anii 1938–1939*, „Analele Ştiinţifice” 2009, t. V.
- Solonin M., *25 czerwca. Głupota czy agresja?*, tłum. z ros. J. Redlich, Poznań 2011.
- Strany Baltii i Rossija: obszczestwa i gosudarstwa*, red. D.Je. Furman, E.G. Zadorožniuk, Moskwa 2002.
- Suomi J., *Talvisodan tausta. Neuvostolitto Suomen ulkopolitikkas. 1937–1939*, Helsinki 1973.
- Sztmienko S.M., *Gienieralnyj sztab w gody wojny*, Moskwa 1968.
- Tanner V., *The Winter War. Finland against Russia 1939–1940*, Stanford 1957.
- Zimnija wojna 1939–1940*, kn. 1: *Politiczeskaja istorija*, red. O.A. Rżeszewskij, O. Vehviläinen, Moskwa 1999.

Biogram: **Wojciech Materski** – prof. zw. dr hab. Absolwent Wydziału Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego. W latach 1968–1973 asystent na Wydziale Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW. Od 1973 r. w Polskiej Akademii Nauk – w Instytucie Krajów Socjalistycznych (do 1990), a następnie w Instytucie Studiów Politycznych (do dziś). Dyrektor tego Instytutu w latach 2004–2012. W latach 1990–2004 kierownik Zakładu Historii Europy Wschodniej w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego. Specjalista z zakresu historii Związku Sowieckiego i stosunków polsko-sowieckich, dziejów Gruzji i Zakaukazia, międzynarodowych instytucji zbiorowego bezpieczeństwa oraz transformacji regionu post-sowieckiego po 1991 r. Autor ponad 600 prac naukowych, w tym ok. 40 monografii i tomów dokumentów. E-mail: wmat@isppan.waw.pl.